

УДК 911:304.3

Григорій Іванович Денисик,

д. геогр. н., професор, кафедра географії,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, Україна,
e-mail: vdpugeo2014@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0941-9217>;

Костянтин Володимирович Мезенцев,

д. геогр. н., професор, кафедра економічної та соціального географії,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01601, Україна,
e-mail: mezentsev@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1974-7860>;

Єкатерина Анатоліївна Антіпова,

д. геогр. н., професор, кафедра економічної та соціального географії,
Білоруський державний університет,
просп. Незалежності, 4, м. Мінськ, 220030, Білорусь,
e-mail: antipovaekaterina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7862-5500>;

Алла Григорівна Кізюн,

к. геогр. н., доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету,
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21000, Україна,
e-mail: akizyun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2838-9428>

ГЕОГРАФІЯ ПОВСЯКДЕННЯ: ПРОСТОРОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

У статті показано, що розвиток нового напрямку географічних досліджень на пострадянському просторі зумовлений необхідністю пізнання просторового різноманіття повсякденної життєдіяльності людей та вирішення їх місцевих проблем. Відмічається, що у багатьох випадках різноманіття повсякдення впливає не лише на умови життя, але й формує поведінку, практики, звичаї місцевого населення. Якщо представники гуманітарних наук розпочали активно досліджувати повсякденне життя людей, то у пострадянській географії ця проблема поки що недооцінена. Попередні дослідження показують, що пізнання географічних особливостей повсякденної життєдіяльності людей є актуальним і призведе до виокремлення нового оригінального напрямку досліджень – географії повсякдення. Під повсякденним життям маються на увазі звичайні, буденні дії, переживання, поведінка людей, їх взаємодія з навколишнім середовищем. Повсякденність – це часовий (добовий, місячний, річний) зріз життєвого (людини, громади, суспільства) середовища у межах конкретної території. Зосередження уваги географів на повсякденному житті людей дає глибше розуміння протікання та наслідків різноманітних соціальних і культурних процесів, екологічного стану сучасного дестабілізованого середовища.

У статті здійснено аналіз світового дискурсу щодо просторового різноманіття повсякденного життя та концептуалізації емоційної, афективної, нерепрезентативної, анімативної, буденної та інших географій. Особливу увагу приділено ключовим поняттям географії повсякденного життя – повсякденним просторам, практикам та подіям. Розглянуто перспективні напрями подальших досліджень географії повсякдення (серед яких просторово-часовий, художньо-географічний, повсякденно-туристичний підходи), а також практичне значення досліджень просторового різноманіття повсякденного життя людей для територіального управління.

Ключові слова: географія повсякденного життя, географія повсякдення, розвиток, просторове різноманіття, повсякденні простори, повсякденні практики.

Г. І. Денисик, К. В. Мезенцев, Е. А. Антіпова, А. Г. Кізюн. ГЕОГРАФИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: ПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ. В статье показано, что развитие нового направления географических исследований на постсоветском пространстве обусловлено необходимостью изучения пространственного разнообразия повседневной жизнедеятельности людей и решением их местных проблем. Отмечается, что во многих случаях разнообразие повседневности влияет не только на условия жизни, но и формирует поведение, практики, обычаи местного населения. Если представители гуманитарных наук начали активно изучать повседневную жизнь, то в постсоветской географии эта проблема пока что недооценена. Предыдущие исследования показывают, что изучение географических особенностей повседневной жизнедеятельности людей является актуальным и приведет к выделению нового оригинального направления исследований – географии повседневности. Под повседневной жизнью подразумеваются обычные, будничные действия, переживания, поведение людей, их взаимодействие с окружающей средой. Повседневность – это временной (суточный, месячный, годичный) срез жизненной (отдельного человека, общины, общества) среды в пределах конкретной территории. Концентрация внимания географов на повседневной жизни людей дает возможность глубже понимать протекание и результаты разнообразных социальных и культурных процессов, экологического состояния современной дестабилизированной окружающей среды.

В статье проанализирован мировой дискурс касательно пространственного разнообразия повседневной жизни людей и концептуализации эмоциональной, аффективной, нерепрезентативной, анимационной, будничной и других географий. Особое внимание уделено ключевым понятиям географии повседневной жизни – повседневным пространствам, практикам и событиям. Рассмотрены перспективные направления дальнейших исследований географии повседневности (среди которых пространственно-временной, художественно-географической, повседневно-туристической), а также практическое значение исследований пространственного разнообразия повседневной жизни людей для территориального управления.

Ключевые слова: география повседневной жизни, география повседневности, развитие, пространственное разнообразие, повседневные пространства, повседневные практики.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. географічні дослідження на пострадянському просторі почали чіткіше відображати наявні проблеми життєдіяльності людей. У першому десятиріччі такими були екологічні проблеми (хоча географія завжди брала участь у їх вирішенні), у другому – питання рекреації, туризму, проведення дозвілля. Є й інші цікаві напрями географічних досліджень, що потребують не менше уваги з боку науковців-географів. Серед них – своєрідний напрям, який лише зароджується, однак безперечно має гарні перспективи розвитку, напрям, основою якого є пізнання просторових особливостей різноманіття повсякденного життя людей. Повсякденність належить до сфер, які допомагають сформуванню цілісної картини реалій певного досліджуваного проміжку часу – дня, тижня, місяця, року, періоду життя людини, спільноти (громади), суспільства у межах визначеної території. У повсякденні відбувається індивідуальна просторово-часова адаптація людини до матеріального і духовного світу, результати якої, у свою чергу, часто залежать від природного середовища. Проте поки що географічні дослідження просторового різноманіття повсякдення (у подальшому «географія повсякдення») на пострадянському просторі не отримали належної уваги.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Повсякдення зацікавило фахівців різних наук, особливо істориків, філософів, етнологів, культурологів, соціологів, політологів та, частково, географів-суспільників. Основним результатом досліджень останніх можна вважати твердження, що чим більша кількість знань з будь-якої науки, зокрема й соціальної географії, стає «оповсякденною», тим більшу роль ця галузь знань виконує у практиці життєдіяльності населення. У зарубіжній географії як один із проявів «культурного повороту» («cultural turn») розглядають «поворот до повсякденного» («a turn towards the everyday» [1], яке часто залишається поза увагою дослідників. Так, зазвичай у географічних дослідженнях культурних ландшафтів недостатньо уваги приділяється людям, які мешкають в них у конкретні моменти; при дослідженні транспортних мереж недостатньо уваги приділяється щоденним користувачам, а при дослідженні шопінгу зазвичай увага концентрується на молах, а не місцевих магазинах, до яких люди ходять за повсякденними речами; при дослідженні рекреації більше праць присвячено Диснейленду або подібним об'єктами, ніж місяцям, де люди щодня проводять вільний час [2].

Фактично перший заклик до суспільно-географів звернути увагу на повсякденне життя наприкінці 1980-х років зробив Джон Ейлс,

який підкреслював, що через рутинний характер небагато хто з нас взагалі достатньо багато думає про наше повсякдення життя [3]. Підкреслюється, що зосередження уваги на повсякденній географії може дати глибше розуміння протікання наслідків різноманітних соціальних та культурних процесів. Посилення уваги до повсякденних аспектів традиційних для суспільної географії об'єктів дослідження – виробництва, споживання, відпочинку, ідентичності – може виявити деякі їх основні, але досі приховані деталі. Безперечно, що до географів-суспільствознавців приєднуються і географи-природнички, однак досліджень стосовно пізнання географічних особливостей повсякденності у природничій географії поки що немає.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з тим, що дослідження повсякдення географами на пострадянському просторі лише розпочинаються, виникає необхідність розгляду невирішених або лише частково розкритих питань, таких як конкретизація географічної сутності повсякдення, аналізу зарубіжного досвіду його концептуалізації, обґрунтування можливостей та необхідності розвитку досліджень просторового різноманіття повсякденного життя населення у минулому, нині та в майбутньому.

Мета роботи – розглянути можливі шляхи становлення й розвитку географічних досліджень повсякденного життя людей упродовж певного проміжку часу, розкрити перспективи виокремлення нового напрямку географічних досліджень на пострадянському просторі – географії повсякдення.

Результати дослідження. Під повсякденним життям розуміємо звичайні, буденні дії, переживання, взаємодії людини. У науковій літературі повсякденність практикується (з посиланням на А. Шюца) як увесь соціокультурний світ, де людина існує так само, як й інші люди, взаємодіючи з ними й об'єктами навколишнього світу, впливаючи на них, змінюючи їх, зазначаючи у свою чергу їхніх впливів і змін [4]. Зокрема, показано, що повсякденність – це часовий (добовий, місячний, річний) зріз життєвого (людини, громади, суспільства) середовища у межах конкретної території. Повсякденність формує буденне життя – постійні процеси «оповсякденювання» діяльності людей у вигляді спілкування з довіллям, навчання, засвоєння традицій та закріплення норм і правил поведінки, опанування того чи іншого способу життя, засобів досягнення цілей тощо. Однак повсякденність постійно порушується інноваціями, появою незвичного, відхиленням від стереотипів, традицій і формуванням нових правил. Незвичне впродовж пев-

ного проміжку часу долучається до процесу «оповсякденювання» і, перетворюючись на повсякденне, розширює сферу буденного [4]. Яскравий приклад прояву цього процесу – сприйняття нашими предками екстремальних явищ природи: сонячного затемнення, буревіїв, злив, паводків, зафіксованих у літописах, що здебільшого відображають повсякдення життя відповідного періоду у межах конкретної території. Ці нові природничі знання виступають як елемент «подолання повсякденності», як щось нове і небуденне. Згодом вони перетворюються на повсякденне, розвиваючи при цьому не лише світогляд людини, а й виступають стимулюючим чинником творення нової дійсності.

Географія повсякденного життя досліджує конкретні реакції людей у конкретних та просторових умовах [3]. Повсякденне розглядають як «нормальне», «те, що само розуміється» («taken for granted»), «все-навколо-нас-ність» («all-around-us-ness») [1]. Повсякдення є скрізь, дослідники вивчають «повсякденні політичні практики», «повсякденний спротив», «повсякденні міські подорожі», «повсякденне харчування», «повсякденну політику» і, ширше – «повсякденне життя» та «повсякденну географію» [5]. При цьому повсякденне життя не сприймається як єдність, вона складається з множин типових, але не обов'язково пов'язаних між собою дій, кожна з яких приймається учасниками як належне (робота, сімейне життя, дозвілля тощо) [3]. Географія повсякденного життя передусім фокусується на дослідженні повсякденних просторів, повсякденних практик та повсякденних подій.

Повсякденні простори – звичайні, ординарні, банальні, непомітні простори, в яких відбувається повсякденне життя. Це місця, які не є «яскравими містами світу», регулярно не фігурують у роботах провідних теоретиків, не відзначаються «постмодерною архітектурою, авангардною культурою чи радикальними соціальними рухами» [1]. Однак саме в таких місцях проживає більшість населення, і вони часто залишаються поза увагою дослідників. Прикладом повсякденного простору є внутрішній двір будинку чи кав'ярня, де відбуваються зустрічі, комунікації, спілкування, спостереження та інші, на перший погляд, другорядні активності.

Окремо виділяють таку категорію повсякденних просторів, де не відбувається практично ніякої активності, «де ми не робимо нічого, окрім того, що чекаємо», але саме там «відбувається» значна частина повсякденного життя. Для них пропонується термін «не-місця» («non-places»), тобто місця, «які не можна визначити як реляційні, історичні або пов'язані з ідентичністю» [6]. Це місця, до яких немає якоїсь особливої

прив'язаності, які, не маючи власної значимої історії, не відіграють особливої ролі у формуванні культурного життя, ідентичності. Наприклад, зупинки автобусів, вестибюлі готелів, відділення банків, а також автомагістралі, аеропорти чи інші інфраструктурні об'єкти, так звані «простори очікування та нудьгування» [7].

Повсякденні простори можуть бути доступними та безпроблемними для більшості людей, але водночас ексклюзивними і проблемними для певних соціальних груп, наприклад, жінок чи осіб з окремими потребами [8, 9, 10]. Окремі повсякденні простори спеціально створені лише або переважно для чоловіків чи жінок. Сприйняття повсякденних просторів також доволі гендерно-орієнтоване. Окремі повсякденні простори (наприклад, окремі вулиці, парки, інші публічні простори) багато жінок часто сприймають як місця тривоги та страху, тоді як чоловіки можуть їх вважати непримітними або навіть приємними. Можна вести мову про повсякденну географію уникнення чи прихильності до певних місць, просторів.

Повсякденні практики – звичайні, ординарні щоденні практики, рутинні дії, «які ми всі робимо, у чому беремо участь», «рутинні активності ординарних людей, як вони проживають своє повсякденне життя» [11], «форми життя, які ми зазвичай вважаємо непримітними і тому приймаємо як належне» [12], практики, які ми робимо щодня, не думаючи про це [1]. Наприклад, повсякденні практики поїздки на роботу та з роботи, практики повсякденної купівлі продуктів харчування, виходу собаки чи проведення дозвілля. Важливо зазначити, що одні й ті ж повсякденні практики при їх детальному розгляді можуть суттєво відрізнятися в різних місцях, а це актуалізує доцільність їх географічного вивчення.

Важливою рисою повсякденних практик є їхня мінливість. Так, урбанізаційні процеси суттєво впливають на спосіб життя людей з погляду посилення різноманітності та надання більшої свободи у виборі форм та видів повсякденної поведінки у різних сферах життєдіяльності. Повсякденні практики можуть суттєво змінюватися або трансформуватися внаслідок певних причин, наприклад, зміни місця проживання, місця роботи, зниження чи збільшення доходів, зміни середовища проживання як у географічному, так і соціальному сенсі тощо [13, 14].

Повсякденні події – це численні, звичайні, непомітні, незначні, швидкоплинні події («commonplace», «low events»), що характеризують повсякденне життя. Це все те, що «не записано в історію, яка складається з важливих подій» [15]. Наприклад, купівля кави чи поїздка в трамваї. Повсякденні події формують середови-

ще, в якому «люди насправді живуть», ідучи на роботу, виконуючи свою роботу вдома, на фабриці або в офісі чи торговому центрі, ходячи в кіно, купуючи продукти, спілкуючись або не спілкуючись, складаючи перелік того, що потрібно зробити, тощо [16].

Безперечно, що для розвитку географії, зокрема й на пострадянському просторі, суттєве значення мають як природничий, так і соціальний аналіз повсякденного життя і, в першу чергу, формування термінологічного апарату в процесі подібних досліджень. Останнє зумовлено тим, що географи поки що не сформулювали назву наряду досліджень, який вивчає повсякденність. Зокрема географи-суспільствознавці розглядають подібні дослідження як можливість застосування теоретичних знань соціальної (культурної) географії у практиці життєдіяльності населення. При цьому «неоцінене значення має соціологічний аналіз повсякденного життя», який має бути зосереджений насамперед на соціальних значеннях, які конструюють і якими обмінюються члени суспільства у процесі їхніх буденних взаємодій, і на соціальних діях – об'єктивізації цих суб'єктивних значень» [17, 18]. Впровадження таких знань і досвіду у практику життєдіяльності кожної людини дасть змогу конкретній особі приймати усвідомлені рішення, що стосуються приватної життєдіяльності, полегшити просування на шляху кар'єри, усвідомити свою місію на Землі.

З географією повсякденного життя тісно пов'язана *емоційна географія*, яку також інколи розглядають як «емоційний поворот» («emotional turn») в суспільній географії в рамках більш широкого «культурного повороту» [19]. Емоції виступають як «альтернативні джерела знань», що дають можливість по-іншому поглянути на повсякденне життя [20]. Повсякденні практики деякою мірою завжди емоційні – «де б ми не були, що б ми не робили, ми завжди щось відчуваємо» [1]. Хоча низка авторів відзначають, що суспільно-географи часто схильні недооцінювати важливість «емоцій» у географії повсякденного життя, «заперечують, уникають, придушують або применшують» [19], «замовчують» [21] емоції.

З емоційною географією нерозривно пов'язана *афективна географія*. Якщо поняття «емоційний» стосується емоцій людини, відчуттів, які можуть бути виражені, відображені, повідомлені іншим (зокрема у вигляді соціальних конструкцій, культурних інтерпретацій), то поняття «афективний» стосується настроїв, почуттів, ставлення, самого процесу відчуття, що не може бути чітко виражено, відображено.

«Вся географія є емоційно-афективною» [1], практично всі питання, що досліджує географія,

певною мірою мають емоційні наслідки, навіть ті, які на перший погляд здаються «сірими», беземоційними. Наприклад, ведуть мову про повсякденні емоційно-афективні наслідки глобалізації, економічного розвитку, збройних конфліктів, стихійних лих, соціального відчуження, бідності чи поширення епідемій у різних контекстах [1, 21], наслідки, що проявляються у «рутинних практиках та подіях повсякденного життя» [22]. У рамках афективної географії досліджують, наприклад, «виробництво бажань» у супермаркетах, створення «просторів турботи» у медичних закладах чи «подій страху» через політичну риторіку [1]. Вивчаються різноманітні афективні переживання, такі як травма, страх, тривога, потрясіння, турбота, бажання тощо. Як окремі напрями досліджень розвивається *географія страхів* (fearful geographies), *географія травм* (geographies of trauma) тощо. Наприклад, дослідження «виробництв» різноманітних форм тривоги, невдоволення та гніву у засобах масової інформації стосовно окремих соціальних груп, зокрема, мігрантів, біженців, етнічних меншин, безхатченків та інших соціально вразливих груп (коли, наприклад, заголовки газет «лякають» етнічними мігрантами та біженцями).

Активний розвиток на початку XXI ст. *туристичної сфери* й відповідних досліджень призвели до виокремлення так званої «*анімаційної географії*» [23, 24]. Поняття «анімація» латинського походження (anima – вітер, повітря, душа; animatus – одухотворення) і означає натхнення, стимулювання життєвих сил, заохочення до активних дій [4, 23]. Анімація в туризмі являє собою цілісний процес взаємодії аніматорів з туристами у сфері дозвілля. По суті, це різновид туристичної діяльності у межах окремої туристичної установи, що дозволяє задовольнити різноманітні потреби та інтереси туристів і створює умови для формування соціально активної особистості, здатної до перебудови навколишнього середовища і себе у ньому. Обмеженість «анімаційної географії» очевидна; вона сприяє пізнанню повсякденності лише у процесі туристичної діяльності.

Близькою до «анімаційної географії» є так звана «критична буденна географія», в основі якої пошуки цікавих явищ, що видно «неозброєним оком» [23]. У зв'язку з тим, що у критичній буденній географії увага зосереджується переважно на оптичних і акустичних сприйняттях повсякденності, об'єкти людської діяльності стимулюють «дослідження», які не обов'язково можна називати «географічними». Головне, щоб у них були зацікавлені туристи.

Щодо суміжних з географією, особливо суспільною, наук, суттєвих успіхів у просторово-

часовому пізнанні повсякденності досягли історики, філософи й соціологи. Зокрема, історики тривалий час розглядають історію повсякденності як об'єкт історичного дослідження, порівняно чітко визначились із поняттям «повсякденність» та обґрунтували межі «історії повсякденності» [25, с.65-80]. Поступово цей напрям історичних досліджень переростає в оригінальну науку – історію повсякдення [24, 25].

Найскладнішим є питання про те, як на практиці ефективно досліджувати, концептуалізувати та представляти повсякденне життя. У західній суспільній географії ведуть мову про кризу репрезентації, коли, частину повсякденного життя ми пропускаємо з виду внаслідок того, що не можемо його відобразити звичайними засобами репрезентації. «Повсякденне життя втікає; воно більше, ніж ми відображаємо звичайними засобами» [26]; «письмова репрезентація може бути порожньою, неадекватною, певною мірою безжиттєвою версією повсякденного життя» [27]. Для подолання цієї проблеми пропонується використовувати «*нерепрезентативну теорію*» («non-representational theories»). Нерепрезентативна теорія – це швидше не теорія, а спосіб мислення, що надає значення практикам, намагається брати участь «у течії» повсякденного життя, пов'язане не власне із суб'єктами, а «практиками суб'єктифікації», сконцентрована на «повсякденних практиках, які формують поведінку людини щодо інших та самих себе у певних місцях» [27], стосується перформативної «презентації», «показів» та «проявів» повсякденного життя [28]. Один із методів дослідження повсякденного життя є «прогулянка містом». Так, у проекті «Мої прогулянки» учасників просили подивитися на своє повсякденне середовище проживання (як таке, що саме по собі розуміється), прогулюючись вулицями та роблячи аудіо і відеозаписи того, що викликає приємні відчуття, дратує чи розчаровує [29].

Попередні дослідження повсякдення показують, що географи, як суспільники, так і природничники, успішно можуть його пізнавати у рамках кількох підходів:

- *просторово-часового*. Географічне пізнання повсякдення неможливе без сумісних досліджень з науковцями гуманітарних наук, зокрема істориками. Однак, усталений ритм повсякдення, як ніщо інше, забезпечував загострення уваги людей, особливо мандрівників, хроністів, літописців, а у подальшому й науковців, до виключного, екстраординарного, унікального. Це були не лише екстремальні явища природи, але і якісь господарські дії або традиції. Вони добре схарактеризовані у численних працях, зокрема, літописах (наприклад, у «Слові о полку Ігоревім», XII ст.). Згадані в ньому упродовж одного полювання численні річки, звірі і птахи дають можливість географам чітко охарактеризувати багату лісами, різнотравними степами й тваринним світом лісостепову природу тодішньої Правобережної України [30, 31]. За минулі три десятиріччя суттєво активізувались аматорські дослідження місцевим населенням своїх сіл, містечок і міст та їх найближчих околиць. Це не регіональні, а місцеві дослідження, які поступово формують так звану «*буденну географію*»;
- *художньо-географічного*. Без повсякденного тла, зокрема й описів природи та викликаних нею переживань, художні твори не є завершеними. Письменників і географів поєднує краса й оригінальність природного та культурного середовища. Відображаючи дійсність різними видами людської творчості, вони, врешті-решт, разом створюють географічні образи. Наприклад, антропогенний ландшафт літнього повсякдення Середнього Придніпров'я так зображено у романі М. Стельмаха «Чотири броди»: «І знову пшениці та жита, білопінні гречки та губаті соняшники, і погойдування місячних неводів, і загадковість долини. А ось і дрімливі верби позначають шлях дрімотної річечки, і кладка, що попискує, як в'юн і дикі півники, які так гарно підвели жовті свічада цвіту, і ошатні в напатланих спідничках копиці, і прив'ялений смуток татарського зілля». Поєднання досліджень з географії повсякдення з його описами методами художньої географії, дасть можливість не лише схарактеризувати специфічні ознаки повсякдення, але й відобразити його своєрідну красу. Не менш цікаві географічні відомості сучасного повсякдення можна отримати з білбордів, особливо придорожніх, різноманітних реклам, стендів, муралів і, навіть, написів на стінах будинків, огорожах та парканах. Їх легше і скоріше запам'ятовують. Ці відомості формують буденні географічні знання значної частини населення. Їх необхідно аналізувати, корегувати й суттєво поліпшувати;
- *повсякденно-туристичного*. Сукупність умов життя у місті або сільській місцевості – вихідний постулат дослідницької діяльності (інколи без спроб пояснення комплексності такої сукупності). Наприклад, туристи, що відвідують Вінницю, дізнаються про те, що це найкомфортніше для життєдіяльності місто в Україні не лише з туристичних довідників та засобів масової інформації (яким

вони не завжди довіряють), а й із захоплюючих розповідей «всезнаючих» містян, які можуть викласти географічні «дрібниці», не завжди відомі й науковцям, ознайомити з особливостями повсякденного життя місцевих мешканців. Повсякденне життя відбувається не тільки у повсякденних просторах. Наприклад, у важливих туристичних центрах чи ділових районах міста також здійснюються різноманітні повсякденні практики. У рамках «екстраординарної географії» як географії екстраординарних місць [32] вивчається феномен екстраординарності просторів, що виробляються в процесі взаємонакладання та взаємоперетинання повсякденних практик місцевих мешканців та туристів, «вибіркове поєднання повсякденних та «видовищних» практик» [32].

Практична значимість зазначених підходів до пізнання географії повсякдення не викликає сумнівів. Це стосується не лише минулого (такі дослідження переважають в істориків), але й сьогодення, не менш наповненого географічними несподіванками. Мабуть, немає нині людини, яка б не знала, що таке північ, південь, схід і захід. Проте важче визначити ці сторони горизонту у практиці повсякденної активності. Наприклад, цікаво спостерігати за поведінкою пасажирів на Центральному і Південному залізничних вокзалах Києва, коли їм необхідно перейти з одного потягу до іншого через другий поверх вокзалу за обмежений термін часу, орієнтуючись на оголошення, що потрапити на необхідний потяг можна через «західний перехід», а нумерація вагонів починається зі «східної сторони» вокзалу.

Дослідження географії повсякдення мають суттєву практичну спрямованість. Вивчення змін повсякденних практик у просторі і часі, художньо-географічних проявів повсякденної активності та врахування взаємонакладання повсякденності та неординарності, можуть виступати важливим підґрунтям для оптимізації процесів територіального управління.

Висновки. Активне пізнання різноманіття повсякдення представниками гуманітарних наук та явна практична значимість результатів цих досліджень дають можливість зробити висновок, що й в інших науках, особливо дотичних до гуманітарних наук, вишукування у напрямі пізнання повсякдення є і будуть актуальними. Серед таких наук і географія. Більше того, просторове різноманіття повсякдення необхідно досліджувати на рівні історичного різноманіття повсякдення, а в окремих випадках і випереджати процес пізнання повсякдення представниками гуманітарних наук. Це не самоціль географії повсякдення, а чітке розуміння того, що природа будь-якого регіону, при будь-якому суспільному устрої була, є і буде основою розвитку господарства, умов життя людей, вона часто формує їх настрої, звичаї, відношення один до одного та багато іншого. Розвиток досліджень просторового різноманіття повсякдення неминуче призведе у майбутньому до сумісних досліджень повсякдення географами та істориками. Якщо такі дослідження проводити окремо, вони будуть незавершеними. Просторово-часовий аналіз повсякдення – основа його реального пізнання та виокремлення у географії нового оригінального наукового напрямку – *географії повсякдення*.

Література

1. Horton J. *Cultural Geographies. An Introduction* / J. Horton, P. Kraftl. – New York: Routledge, 2014. – 325 p.
2. Holloway L. *People and Place: The extraordinary geographies of everyday life* / L. Holloway, P. Hubbard. – Harlow: Pearson, 2001.
3. Eyles J. *The geography of everyday life* / J. Eyles // *Horizons in Human Geography* [Ed. by Gregory D., Walford R.] – London: Macmillan, 1989. – P. 102–117.
4. *Соціологія: Короткий енциклопедичний словник* / Заг. ред. В.І. Волович. – К., Український Центр духовної культури, 1998. – 327 с.
5. Rigg J. *An Everyday Geography of the Global South* / J. Rigg. – New York: Routledge, 2007. – 231 p.
6. Augé M. *Non-Places: Introduction to an anthropology of super-modernity* / V. Augé. – London: Verso, 1995.
7. Anderson B. *Time-stilled, space-slowed: how boredom matters* / B. Anderson // *Geoforum*. – 2004. – Vol. 35. – Issue 6. – P. 739–754.
8. Rose G. *Feminism and Geography: The limits of geographical knowledge* / G. Rose. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
9. Valentine G. *The geography of women's fear* / G. Valentine // *Area*. – 1989. – Vol. 21 (4). – P. 385–390.
10. Valentine G. *Social Geographies: Space and society* / G. Valentine. – Harlow: Pearson, 2001.
11. MacKay H. (1997). *Introduction* / H. MacKay // *Consumption and Everyday Life* [Ed. by MacKay H.]. – London: SAGE Publications, 1997. – P. 1–12.
12. Chaney D. *Cultural Change and Everyday Life* / D. Chaney. – Basingstoke: Palgrave, 2002.
13. Провотар Н. Мінливі повсякденні практики у приміських просторах: методика дослідження місцевих трендів / Н. Провотар, А. Мельничук, О. Гнатюк, О. Денисенко // *Економічна та соціальна географія*. – 2019. – Вип. 81. – С. 34–41.
14. Мезенцев К. Неоднозначні приміські простори: тенденції та особливості зміни повсякденних практик / К.

- Мезенцев, Н. Проватар, О. Гнатюк, А. Мельничук, О. Денисенко // *Економічна та соціальна географія*. – 2019. – Вип. 82. – С. 4–19.
15. Attfeld J. *Wild Things: The material culture of everyday life* / J. Attfeld. – Oxford: Berg, 2000.
16. Marcus G. *Lipstick Traces: A secret history of the twentieth century* / G. Marcus. – London: Secker & Warburg, 1989.
17. Шаблій О.І. *Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії* / О.І. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2001.
18. Лелеко В.Д. *Пространство повседневности в европейской культуре* / В.Д. Лелеко. – СПб: Искусство в СПб, 2002. – 168 с.
19. Bondi L. Introduction: geography's 'emotional turn' / L. Bondi, J. Davidson, M. Smith // *Emotional Geographies* [Ed. by Davidson J., Bondi L., Smith M.]. – Aldershot: Ashgate, 2005. – P. 1–16.
20. Parr H. *Emotional geographies* / H. Parr // *Introducing Human Geographies* [Ed. by Cloke P., Crang P., Goodwin M.]. – London: Arnold, 2005. – P. 472–485.
21. Anderson K. Editorial: *emotional geographies* / K. Anderson, S. Smith // *Transactions of the Institute of British Geographers*. – 2001. – Vol. 26. – Issue 1. – P. 7–10.
22. Pred A. *Intersections* / A. Pred // *City A–Z* [Ed. by Pile S., Thrift N.]. – London: Routledge, 2000. – P. 117–118.
23. Isenberg W. *Animative Geographie. Spontane Erforschung lokaler und regionaler Alltagswelten* / W. Isenberg // *Geographie heute*. – 1989. – N 67. – P. 47–48.
24. Кнабе Г.С. *Диалектика повседневности* / Г.С. Кнабе // *Вопросы философии*, 1989. – №5. – С. 26–46.
25. Коляструк О. *Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти* / О.А. Коляструк. – Харків: Рапунтети України, 2016. – 164 с.
26. Seigworth G. *Banality for cultural studies* / G. Seigworth // *Cultural Studies*. – 2000. – Vol. 14. – Issue 2. – P. 227–268.
27. Thrift N. *Dead geographies – and how to make them live* / N. Thrift, J. Dewsbury // *Environment and Planning D: Society and Space*. – 2000. – Vol. 18. – Issue 4. – P. 411–432.
28. Thrift N. *Non-representational Theory: Space, Politics, Affect* / N. Thrift. – New York: Routledge, 2008. – 337 p.
29. Fuller D. *Mywalks: fieldwork and living geographies* / D. Fuller, K. Askins, G. Mowl, M. Jeffries, D. Lambert // *Teaching Geography*. – Vol. 33(2). – P. 80–84.
30. Денисик Г.І. *Лісополе України* / Г.І. Денисик – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
31. Денисик Г.І. *Антропогенне ландшафтознавство. Ч. I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство* / Г.І. Денисик – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. – 334 с.
32. Kraftl P. *Living in an artwork: the extraordinary geographies of the Hundertwasser-Haus, Vienna* / P. Kraftl // *Cultural geographies*. – 2002. – Vol. 16. – Issue 1. – P. 111–134.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

UDC 911:304.3

Grygorii Denysyk,

Doctor of Science (Geography), Professor, Department of Geography,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
32 Ostrozkocho St., Vinnytsia, 21100, Ukraine,
e-mail: vdpugeo2014@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0941-9217>;

Kostyantyn Mezentsev,

Doctor of Science (Geography), Professor, Department of Economic and Social Geography,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
64/13 Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine,
e-mail: mezentsev@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1974-7860>;

Ekaterina Antipova,

Doctor of Science (Geography), Professor, Department of Economic and Social Geography,
Belarusian State University,
4 Nezavisimosti avenue, Minsk, 220030, Belarus,
e-mail: antipovaekaterina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7862-5500>;

Alla Kiziun,

PhD (Geography), Vinnytsia Institute of Trade and Economics,
Kyiv National University of Trade and Economics, 87 Soborna St., Vinnytsia, 21000, Ukraine,
e-mail: akizyun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2838-9428>

AN EVERYDAY GEOGRAPHY: SPATIAL DIVERSITY OF THE EVERYDAY LIFE

Formulation of the problem. Development of new geographical research direction in post-Soviet

space is caused by the necessity to understand spatial diversity of everyday life and to solve related issues at the local level. In many cases the diversity of everyday life affects not only the living conditions, but also shapes behavior, practices and habits of the local population. If in humanitarian sciences everyday life is actively studied, in geography this topic is still overlooked. Previous spatial studies of everyday life show that research results are actually relevant and lead to the emergence of a new research direction – an everyday geography.

The purpose of the article: based on the analysis of the world discourse and the results of own studies of the spatial diversity of everyday life, to reveal possible ways of formation and development of a new geographical research direction in post-Soviet space – everyday geography. There is no universally accepted methodology for the study of geography of everyday life, but experience shows that both traditional geographical and specific methods from social sciences, representational and non-representational methods can be successfully applied.

Results. The world geography gives much more attention to the studies of the spatial diversity of everyday life in comparison with post-Soviet countries, and as a result emotional, affective, animated geographies are developed, as well as geography of fear, geography of trauma, etc. Everyday life refers to ordinary, mundane activities, experiences, behavior, and interaction with the environment. Everydayness is considered as a temporal (daily, monthly, annual) cross-section of living (personal, communal, societal) environment within a particular territory. Everyday life is practiced as a socio-cultural world, where particular person exists just like other people, interacting with them and non-human objects, influencing them, changing them, and simultaneously is affected and changed by them. Everydayness shapes daily life – the constant processes of ‘everydaying’ human activities in the form of communication with the environment, learning the traditions and consolidation of behavior rules, ‘mastering’ a lifestyle, tools to achieve goals, etc. However, everyday life is constantly disturbed by innovations, appearance of the unusual, deviation from stereotypes, traditions and the formation of new rules. Unusual for a certain period participates in the process of ‘everydaying’ and then becoming everyday, mundane, taken-for-granted, extends the scope of everyday life.

The everyday geography explores particular reactions of people in particular spatial conditions. Everydayness is everywhere, and researchers study everyday spaces, everyday practices, everyday mobilities, everyday conflicts and resistance, even everyday geopolitics and, more broadly, everyday life and everyday geographies. However, everyday life is not perceived as a unity. It consists of many typical but not necessarily interrelated activities, each of them is taken for granted by participants (work, family life, leisure, etc.), but spatially diverse.

The studies of the spatial diversity of everyday life focuses mainly on the investigation of everyday spaces within which everyday life occurs, everyday practices – the routine activities we do every day without thinking about it, and a number of everyday events. Geographers can explore the diversity of everyday life in several ways: using spatial-temporal, art-geographical, everyday-tourist approaches. So far, individual studies of the spatial diversity of everyday life will inevitably transformed into the broad band of post-Soviet geography – the everyday geography.

Scientific novelty and practical significance. Focusing of geographers on the everyday life gives a deeper understanding of the tendencies and consequences of various social and cultural processes, the state of the contemporary destabilized environment. The paper deals with the discourse on spatial diversity of everyday life and conceptualization of emotional, affective, non-representational, animative, everyday and other geographies. Particular attention is paid to the key concepts of the everyday life geographies – everyday spaces, practices and events. Prospective directions of the further studies of the everydayness (including spatial-temporal, art-geographical, everyday-tourist approaches), as well as the practical importance of everyday life spatial diversity researches for territorial management are discussed.

Keywords: everyday geography, geography of everyday life, development, spatial diversity, everyday spaces, everyday practices.

References

1. Horton, J., & Kraftl, P. (2014). *Cultural Geographies. An Introduction*. New York: Routledge, 325.
2. Holloway, L., & Hubbard, P. (2001). *People and Place: The extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Pearson.
3. Eyles, J. (1989). *The geography of everyday life*. In D. Gregory & R. Walford (eds). *Horizons in Human Geography*. London: Macmillan, 102–117.
4. Volovych, V.I. (ed) (1998). *Sociology: Brief encyclopedic dictionary*. Kyiv, 327. [In Ukrainian].
5. Rigg, J. (2007). *An Everyday Geography of the Global South*. New York: Routledge, 231.
6. Augé, M. (1995). *Non-Places: Introduction to an anthropology of super-modernity*. London: Verso.
7. Anderson, B. (2004). *Time-stilled, space-slowed: how boredom matters*. *Geoforum*, 35 (6), 739–754.

<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2004.02.005>

8. Rose, G. (1993). *Feminism and Geography: The limits of geographical knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
9. Valentine, G. (1989). *The geography of women's fear*. *Area*, 21 (4), 385–390.
10. Valentine, G. (2001). *Social Geographies: Space and society*. Harlow: Pearson.
11. MacKay, H. (1997). Introduction. In H. MacKay (ed), *Consumption and Everyday Life*. London: SAGE Publications, 1–12.
12. Chaney, D. (2002). *Cultural Change and Everyday Life*. Basingstoke: Palgrave.
13. Provotar, N., Melnychuk, A., Hnatiuk, O., & Denysenko, O. (2019). Changing everyday practices: research of local trends methodic. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografija*, 81, 34–41. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.34-41>
14. Mezentsev, K., Provotar, N., Gnatiuk, O., Melnychuk, A., & Denysenko, O. (2019). Ambiguous suburban spaces: trends and peculiarities of everyday practices change. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 82, 4-19. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.82.4-19>
15. Attfield, J. (2000). *Wild Things: The material culture of everyday life*. Oxford: Berg.
16. Marcus, G. (1989). *Lipstick Traces: A secret history of the twentieth century*. London: Secker & Warburg.
17. Shablii, O.I. (2001). *Human Geography: theory, history, Ukrainian studies*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University [In Ukrainian].
18. Leleko, V.D. (2002). *Space of everydayness in European culture*. St-Petersburg, 168. [In Russian]
19. Bondi, L., Davidson, J., & Smith, M. (2005). Introduction: geography's 'emotional turn'. In J. Davidson, L. Bondi, & M. Smith (eds), *Emotional Geographies*. Ashgate Publishing, 1–16.
20. Parr, H. (2005). Emotional geographies. In P. Cloke, P. Crang, & M. Goodwin. (eds), *Introducing Human Geographies*. London: Arnold, 472–485.
21. Anderson, K., & Smith, S. (2001). Editorial: emotional geographies. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26 (1), 7–10. <https://doi.org/10.1111/1475-5661.00002>
22. Pred, A. (2000). Intersections. In S Pile, N. Thrift (eds), *City A–Z*. London: Routledge, 117–118.
23. Isenberg, W. (1989). Animative Geographie. *Spontane Erforschung lokaler und regionaler Alltagswelten. Geographie heute*, 67, 47–48.
24. Knabe, G.S. (1989). Everydayness dialectics. *Philosophy Issues*, 5, 26–46 [In Russian].
25. Koliastruk, O. (2016). History of the everydayness as an object of historical study: historiographical and methodological aspects. Kharkiv, 164 p. [In Ukrainian].
26. Seigworth, G. (2000). Banality for cultural studies. *Cultural Studies*, 14 (2), 227–268. <https://doi.org/10.1080/095023800334878>
27. Thrift, N., & Dewsbury, J. (2000). Dead geographies – and how to make them live. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18 (4), 411–432. <https://doi.org/10.1068/d1804ed>
28. Thrift, N. (2008). *Non-representational Theory: Space, Politics, Affect*. New York: Routledge, 337 p.
29. Fuller, D., Askins, K., Mowl, G., Jeffries, M., & Lambert, D. (2008). Mywalks: fieldwork and living geographies. *Teaching Geography*, 33 (2): 80–84.
30. Denysyk, G.I. (2001). *Forest Field of Ukraine Vinnytsia: Thesis*, 284. [In Ukrainian].
31. Denysyk, G.I. (2014). *Anthropogenic Landscape Studies Part I. Global Anthropogenic Landscape Studies*. Vinnytsia: Vinnytsia state printing house, 334. [In Ukrainian].
32. Kraftl, P. (2009). Living in an artwork: the extraordinary geographies of the Hundertwasser-Haus, Vienna. *Cultural geographies*, 16 (1): 111–134. <https://doi.org/10.1177/1474474008097982>